

Glosariusz

mały słownik najważniejszych pojęć związanych z kaligrafią

A

Alograf / Allograf – graficzny wariant tej samej litery.

Ambigram - napis zaprojektowany w taki sposób, że po obróceniu całości o 180 stopni można odczytać ten sam tekst.

Ampersand – &, et – znak pisarski, który pochodzi z łacińskiego spójnika „et”, tłumaczonego na język polski jako „i”. Potoczna nazywane to etką. Kształt znaku „&” pochodzi z połączenia graficznego litery „e” i „t”, dlatego można go nazwać nietypową ligaturą (patrz: hasło **ligatura**).

Antyfonarz - księga liturgiczna zawierająca zbiór antyfon (najstarszych pieśni liturgicznych). Z konieczności, były to księgi dużych rozmiarów, tak by umożliwić dobrą widoczność tekstu i zapisu nutowego całemu chórowi.

Abrewiacja – skrócenie wyrazu lub grupy wyrazów w piśmie, np. itd., cdn., itp. (

Abrewiatura

system skrótów stosowanych w piśmie albo w nutach, celem zaoszczędzenia miejsca.

Akcydens

druk okolicznościowy, np. afisz, zaproszenie, etykieta, formularz, itp.

Bękart – potoczne określenie na wiersz końcowy akapitu umieszczony na początku kolumny lub łamu.

Biel litery - światło wewnętrzne oraz przestrzeń otaczająca pojedynczą literę.

il. AĆ

Bigowanie - najczęściej proces introligatorski polegający na maszynowym lub odręcznym wykonaniu wgnieceń, rowków w papierze, w przewidzianym miejscu

zagięcia. Sam rowek jest nazywanym bigiem. Proces ten ma na celu umożliwienie odpowiedniego zagięcia papieru czy kartonu.

Brushpen - narzędzie pisarskie w formie pisaka o końcówce pędzelkowej wykonanej z materiałów sztucznych (np. polipropylenu) lub włókien syntetycznych. Brushpen imituje działanie tradycyjnego pędzla okrągłego, o ostrej końcówce - lekkie pociągnięcie pozostawia linię cienką, mocniejszy nacisk - pogrubioną. Litery kreślone tym narzędziem lub pędzlem powszechnie nazywa się brush letteringiem.

Bustrofedon – sposób pisania (i czytania) w kolejnych wierszach tekstu na przemienne: od prawej do lewej, i od lewej do prawej. W wierszach zapisywanych od prawej do lewej litery były zapisywane w odbiciu lustrzanym. Stosowany w piśmie greckim, zanikł w VI wieku p.n.e.

Brzuszek - zaokrąglony element litery.

C

Chochlik drukarski - (zwany też diabełkiem, trantiputlem lub szwambułem) – potoczna nazwa błędu drukarskiego.

Czcionka - podstawowy materiał zecerski, używany do druku wypukłego. Fizyczny nośnik pojedynczych znaków drukarskich. Metalowy bądź drewniany prostopadłościan, na którego szczycie znajduje się główka o kształcie drukowanego znaku. Drewniane czcionki nazywamy drewniakami.

D

Dębianki - galasy występujące na częściach Dębu, szczególnie na liściach. Sprawdź poniżej hasło galasy.

Dingbat – znak drukarski – ozdoba drukarska, ornament, często pełni funkcję odstępu. Może być kształtem abstrakcyjnym lub piktogramem. Sam w sobie *dingbat* nie jest częścią ilustracją tekstu. Nazwa stosowana również do określenia fontu, który posiada symbole i kształty zamiast znaków alfabetycznych.

Drewniaki – czcionka, której nośnikiem jest drewno. Drewniaków używano do druków wielkoformatowych, gdzie litera miała więcej niż pkt 72, wynikało to z procesu technologicznego, odlewanie tak dużych czcionek było trudne, nieekonomiczne, złożony skład był bardzo ciężki, a otrzymany produkt był kruchy, czcionki szybko się zużywały, łamały.

E

Ekslibris - (łac. ex libris „z książek”) znak własnościowy danego egzemplarza książki. Najczęściej w formie tradycyjnej grafiki zawierającej w sobie imię i nazwisko właściciela lub nazwę instytucji. Typowy ekslibris jest niewielkich rozmiarów kartką przyklejoną do wyklejki.

Epigrafika - nauka zajmująca się badaniem pisma utrwalonego na materiale twardym – kamieniu, metalu, drewnie. Głównie związana z badaniami inskrypcji na nagrobkach i pomnikach.

F

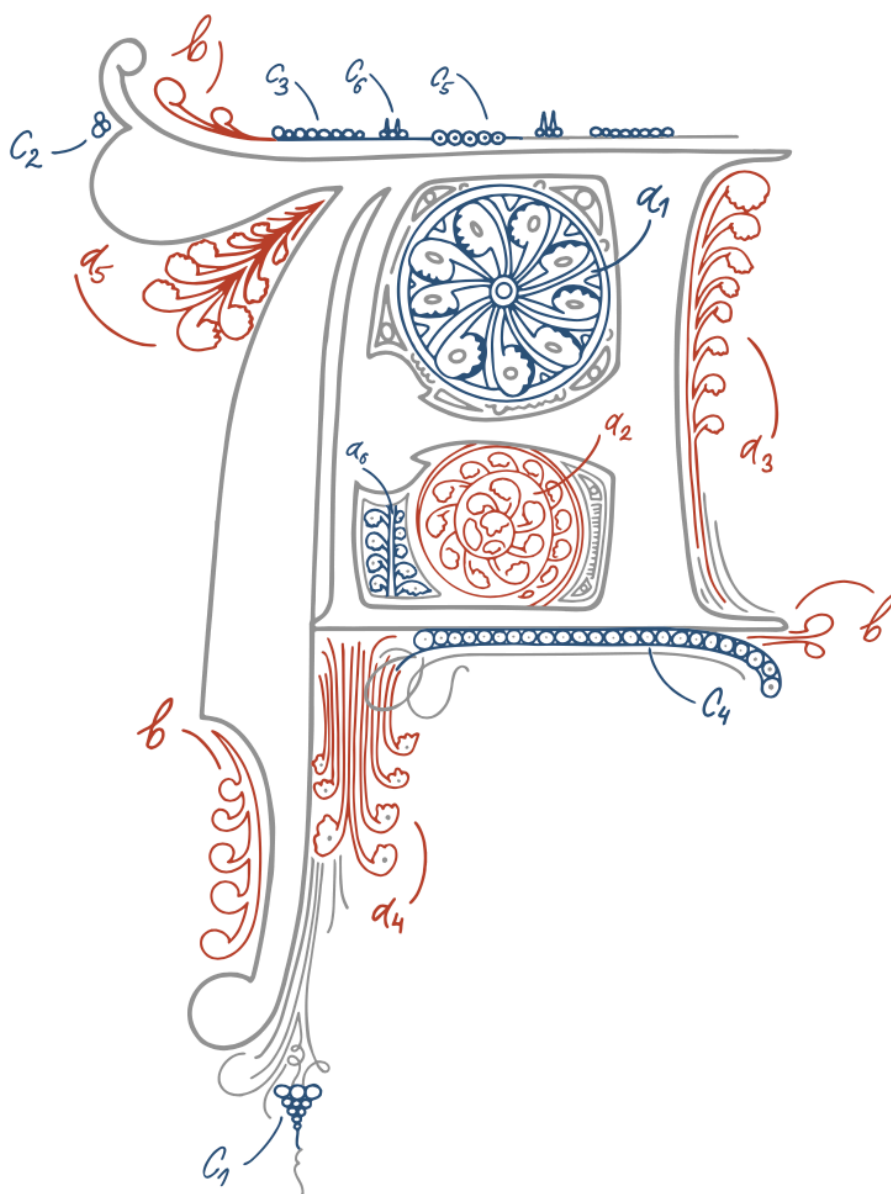
Filigran – w znaczeniu znaku wodnego: znak graficzny odcisnięty w masie papierowej podczas procesu czerpania. Grafikę uformowaną z drutu, umieszczony na sicie, którym nabierano pulpę. Najczęściej był to znak określający miejsce produkcji - daną papiernię. Widoczny w świetle przechodzącym.

Inne znaczenie filigranu dotyczy cienkich (filigranowych) ozdóbek otuliny litery, najczęściej inicjałów w kodeksach.

Obecnie kojarzony z cyfrowym zabiegiem, w którym logo lub fragment tekstu nakłada się na dokument lub obraz w celu ochrony praw autorskich.

filigran – znak wodny w papierze

filigran w formie ozdobnej otuliny litery
il. AĆ

Floratury - w kaligrafii - ozdobne pociągnięcia wychodzące z liter. Nazwa nawiązuje do roślinnego charakteru tworzonych wyciągnięć. Nazywane również cugiem (najczęściej w typografii).

Grafem – najmniejsza jednostka struktury pisma odpowiadająca fonemowi. Grafemy jako podstawowe jednostki graficzne pisma mogą mieć zróżnicowaną postać w zależności od rodzaju pisma. W piśmie alfabetycznym jest to najczęściej litera lub znak interpunkcyjny.

Gramatura

ciężar jednego metra kwadratowego wytworu papierniczego, wyrażony w gramach.

H

Hieroglify - pismo obrazkowe, system znaków ukształtowanych w okresie tzw. Starszego Państwa Egipskiego ok. 2800-2300 p.n.e.

I

Iluminatorstwo - średniowieczne zdobnictwo książkowe, dekoracja malarska z wykorzystaniem technik pozłotniczych, ograniczona głównie do kompozycji inicjałowych i marginalnych; osoba wykonująca iluminacje to iluminator.

Inicjał - ozdobna litera rozpoczynająca akapit tekstu. Różni się od pozostałych liter kształtem, wielkością lub kolorem. Słowo *inicjał* pochodzi od łacińskiego *initium* - początek. Wyróżnia się inicjały figuralne, ornamentalne, floralne oraz filigranowe.

Inkunabuł - (łac. *in cunabulis* - w powijakach), najstarsze drukowane zabytki piśmiennictwa, które często posiadają elementy zdobnictwa odręcznego. Pierwsi drukarze naśladowali księgi rękopiśmienne, stąd stare druki z najwcześniejszego okresu drukarstwa posiadają jeszcze wiele cech upodabniających je do rękopisów, np. rodzaj pisma czy zdobienia.

Interlinia - odstęp między wierszami tekstu.

Introligator - rzemieślnik uprawiający sztukę oprawiania ksiąg.

II. AĆ

J

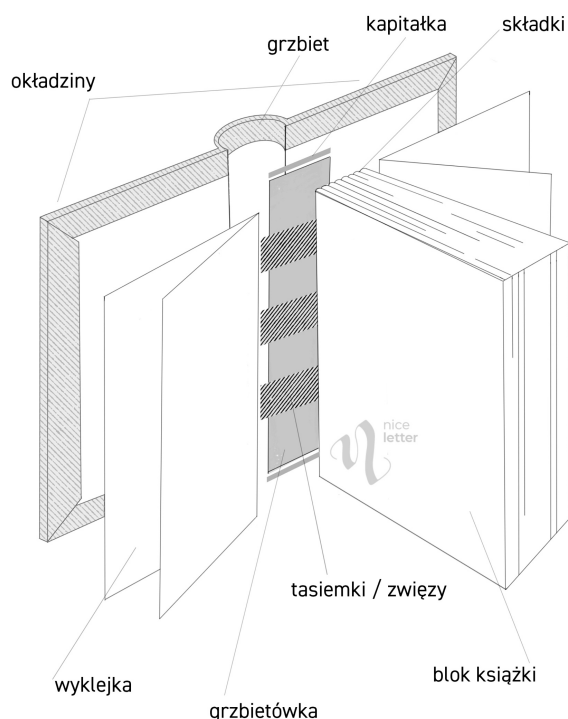
Justowanie - równomierne wypełnienie przestrzeni wiersza zarówno pismem, jak i odstępami między wyrazami; ustawienie rozciągłości wiersza na konkretną szerokość.

K

Kaligrafia - z gr. *kalos* = pięknie, *grápho* = piszę. Umiejętność wyraźnego, estetycznego, a nawet artystycznego pisania.

Kodeks - antyczna forma książki stosowana do dzisiaj, zastępująca formę zwoju; kilka związanych ze sobą składek ujętych oprawą introligatorską.

Budowa książki - terminologia

Kolofon - formuła umieszczona na końcu średniowiecznej książki rękopiśmiennej, zawierająca podstawowe informacje wydawnicze takie jak: tytuł dzieła, datację, imię pisarza, pochodzenie oraz informację na czyje polecenie została wydana.

Krój pisma - charakterystyczny obraz optyczny znaku, litery, cyfry i alfabetu o jednolitych cechach jak: styl rysunku, wymiary, oś nachylenia, stopień rozjaśnienia i zaczerwienia znaku, jego szeryfy, akcenty etc.

L

Liternictwo - dział grafiki użytkowej obejmujący projektowanie i wykonywanie liter. Dotyczy również projektowania pojedynczych napisów, indywidualnych krojów liter o unikalnym wyglądzie.

Ligatura - połączenie dwóch, lub kilku liter sąsiadujących z sobą w jeden znak graficzny.

M

Majuskuła - wielkie litery alfabetu. Pismo, którego wszystkie litery posiadają jednakową wysokość.

Minuskuła - małe litery alfabetu.

Monogram - litera lub kilka liter połączonych ze sobą kompozycyjnie w jeden ozdobny znak. Stosowany jako podpis lub znak własnościowy, najczęściej wykonany z połączenia inicjałów.

Morfem – najmniejszy element znaczeniowy w wyrazie.

N

Nice Letter Studio - miejsce w samym centrum Warszawy, gdzie treść spotyka się z formą i podejmują ze sobą dialog. Gdzie kultura wizualna litery jest szanowana razem z jej historią i rozwijana na współczesne potrzeby.

O

Ornament - jedna z form wypowiedzi artystycznej, ukształtowana poprzez ułożenie pewnych, pojedynczych elementów zdobniczych w całość.

Obwoluta

papierowa okładka z zakładkami, stosowana jako ochrona oprawy książki: spełnia również rolę propagandową.

Oczko czcionki – kształt znaku (np. litery) uformowany na szczycie słupka czcionki używanej w druku wypukłym. Odpowiednik glifu w typografii (patrz. Glif).

Okienko

wcięcie w kolumnie powstałe przez złożenie odpowiedniej liczby wierszy na węższy format, w którym umieszcza się tytuł; wyodrębniona graficznie za pomocą ramki część kolumny w czasopiśmie.

Okładka

zewnątrzna ochrona wkładu książki, wykonana z kartonu (oprawa miękka) lub tektury (oprawa twarda).

Opaska książki

pasek papieru z końcami założonymi pod okładkę lub sklejonymi, zawierający tekst reklamujący książkę.

Oprawa książki

czynność obejmująca składanie (falcowanie) wydrukowanych arkuszy do ustalonego formatu, zbieranie składek (kompletowanie), szycie, obcinanie oraz łączenie z okładką. Polska Norma PN-65/P-55501 rozróżnia dziewięć zasadniczych rodzajów opraw przemysłowych.

P

Pangram - zdanie zawierające wszystkie litery alfabetu.

Paleografia - jedna z nauk pomocniczych historii, zajmuje się badaniem rozwoju pisma.

Palimpsest - in. rękopis reskrybowany, powstały na wtórnie użytym pergaminie po usunięciu uprzednio naniesionych zapisów. Często, dzięki niedokładnemu przeprowadzeniu takich zabiegów pod później naniesioną warstwą udaje się odczytać stary tekst.

Papirus - materiał pisarski otrzymywany z cibory papirusowej (*Cyperus papyrus*).

Pergamin - specjalnie wyprawiona skóra zwierzęca – pozbawiona okrywy włosowej wysuszona podczas naprężenia. Zazwyczaj niegarbowana. Skóry w ten sposób opracowywali pergamińscy. W Europie wyróżniano dwa główne typy pergaminów:

- **Charta italika** - pergamin południowy (Hiszpania, Włochy, pd. Francja) – wcześniejszy, cienki, wyprawiony do pisania tylko z jednej strony. Uzyskana w ten sposób powierzchnia jest bardzo gładka. Zostaje głównie lico.

- **Charta teutonica** - pergamin północny (Niemcy, Polska, pn. Francja, Węgry) – grubszy, dokładnie przygotowany z obu stron. Przy procesie oskrobywania pozostaje część środkowa.

Pergamin welinowy / welin - najdelikatniejszy, najdroższy, najbardziej luksusowy rodzaj pergaminu, uzyskiwany ze skór nienarodzonych lub nowonarodzonych zwierząt.

Probatio penna - rozpisywanie pióra, wypróbowywanie narzędzia pisarskiego. Powszechne w średniowieczu, bardzo często próby wykonywano na marginesach książki lub na wewnętrznych stronach okładek, na wyklejce.

R

Ryga - stosowana dawniej jako pomoc szkolna. Sztwywny arkusz papieru z nadrukowanymi liniami pomocniczymi, który umieszczano pod „gładką” kartką. Obecnie częściej stosuje się określenia: liniuszek, liniatura.

Rękopis - manuskrypt, w ogólnym znaczeniu każdy tekst utrwalony ręcznie, niezależnie od rodzaju pisma, materiału pisarskiego i techniki pisania.

Ryza – miara papieru równa 500 arkuszom.

S

Skryptorium - w średniowieczu pomieszczenie w klasztorze przeznaczone dla zakonników zatrudnionych przepisywaniem ksiąg.

Superekslibris - znak własnościowy książki wytłoczony na zewnętrznej stronie

przedniej okładki, przedstawiający zwykle herb, monogram lub inny symbol właściciela książki.

Szeryfy - zakończenia linii liter głównych w obrębie danego kroju pisma, najczęściej poprzeczne lub ukośne.

Światło - niewypełnione pismem odstępy między literami, słowami, wierszami.

T

Titivillus - diabeł nawiedzający średniowiecznych skrybów, przeszkadzający im w pracy. To przez niego skrybowie *zjadają litery*, całe linie tekstu i popełniają inne błędy.

W

Winieta - ozdoba książki lub rękopisu, nazwa pochodzi od wici roślinnej. Może być utworzona z ornamentu lub ozdobnych scen figuralnych etc. Finalik - to winieta znajdująca się na końcu książki lub rozdziału.

Z

Zaklejanie papieru - ma na celu nadanie mu odporności na przenikanie i rozlewanie różnych cieczy, jak: woda, atrament, farby drukarskie.

Znaki abrewiacyjne / abrewiacja - technika używana przez skrybów w celu skrócenia tekstu poprzez zmniejszenie liczby znaków - oszczędzanie miejsca i czasu. Stosowana zwłaszcza w średniowieczu.

Zwój - najwcześniejsza forma książki używana w starożytności od IV tysiąclecia p.n.e.

Polecana literatura polskojęzyczna:

1. Bachmiński K., *Mały Przybornik Skryby*, 2020;
2. Bednarczuk E., *Graficzny rozwój litery*, 1956;
3. Gieysztor A., *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, 1973;
4. Semkowicz W., *Paleografia łacińska*, 2011;
5. Słowiński J., *Rozwój pisma łacińskiego w Polsce XVI-XVIII wieku. Studium paleograficzne*, 1992;
6. Szymański J., *Pismo łacińskie i jego rola w kulturze*, 1975;
7. Trelińska B., *Gotyckie pismo epigraficzne w Polsce*, 1991;
8. Wojtowicz J., *Początki pisma słowiańskiego*, 2000;
10. *Encyklopedia Wiedzy o Książce*, 1971.

Zbiory rękopisów online:

1. ARMARIUM.dominikańska biblioteka cyfrowa:
<https://bc.dominikanie.pl/dlibra>;
2. Biblioteka Narodowa Polona - zbiory Biblioteki Narodowej w Warszawie:
<https://polona.pl>
3. Zbiory polskich archiwów państwowych:
<https://szukajwarchiwach.pl>;
4. Zbiory Zakładu Narodowego im.Ossolińskich:
<https://dbc.wroc.pl>
5. Biblioteca italiana - m.in. rękopisy ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Rzymskiego:
<https://bibliotecaitaliana.it/>
6. Codices Electronici Sangallenses - cyfrowe zbiory Opactwa St. Gallen w Szwajcarii:
<https://cesg.unifr.ch/>
7. Zbiory rękopisów z bibliotek szwajcarskich:
<https://www.e-codices.unifr.ch>
8. Europeana Regia:
<https://pro.europeana.eu/>
9. Gallica - zbiory Biblioteki Narodowej Francji:
<https://gallica.bnf.fr/>
10. Średniowieczne rękopisy ze zbiorów bibliotek niemieckich:
<http://manuscripta-mediaevalia.de/>
11. Monasterium - cyfrowe archiwum prezentujące dokumenty pergaminowe i papierowe z zasobów archiwów europejskich:
<https://monasterium.net/>
12. Manuscryptorium (Europejska Biblioteka Cyfrowa Manuskryptów):
<https://manuscryptorium.com/>
13. Das Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ) Digithale Bibliothek:
<https://digital-collections.de>

Opracowała Aleksandra Ćwikowska (@nibme)
aleksandra@niceletter.pl

Nice Letter Studio

🌐 www.niceletter.pl
 📘 fb/niceletterstudio
 📷 insta/niceletterstudio

